

УДК 37.015.3 + 159.9.072

ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТАВЛЕННЯ ДО ВИКЛАДАЧІВ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Тетяна Бородулькіна
(Запоріжжя)

У статті наводяться основні результати психосемантичного аналізу емоційних та смислових характеристик ставлення до викладачів у майбутніх психологів та соціальних працівників.

Ключові слова: ставлення до викладачів, психосемантичний аналіз, смислове поле.

В статье рассматриваются основные результаты психосемантического анализа эмоциональных и смысловых характеристик отношения к преподавателям у будущих психологов и социальных работников.

Ключевые слова: отношение к преподавателям, психосемантический анализ, смысловое поле.

The article is presented the basic results of the psychosemantic analysis of emotional and semantic characteristics of the attitude to lecturers of future psychologists and social workers.

Keywords: the attitude to lecturers, the psychosemantic analysis, a semantic space.

Психосемантический анализ отношения к преподавателям у будущих психологов и социальных работников, Бородулькина Татьяна Александровна.

The psychosemantic analysis of the attitude to lecturers of future psychologists and social workers, Borodulkina Tatyana Aleksandrovna.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Одним з важливих результатів професійної освіти є адекватний, цілісний, осмислений, емоційно позитивно забарвлений образ професії у майбутніх фахівців, і саме викладачі вищої школи є одним з основних професійних джерел уявлень про конкретну професію для студентів. Але, як показали результати нашого дослідження [2], динаміка образу професії студентів-психологів відбувається протягом всього навчання нерівномірно, стихійно та фрагментарно, не охоплює образ професії в цілому, а лише деякі його параметри; на завершальному етапі навчання образ професії переважної більшості студентів не досягає високого рівня розвитку за багатьма своїми характеристиками. Тому вважаємо необхідним виявити причини та умови низького рівня актуалізації та розвитку образу професії у студентів. Бачимо сенс у дослідженні особливостей смислового та емоційного ставлення студентів до викладачів, враховуючи те, що саме викладачі мають бути одним з важливих професійних чинників актуалізації та розвитку образу професії у студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В психології існує багато підходів до визначення змісту категорії ставлення. Ми зосередимося на смислових та емоційних проявах ставлення людини до будь-чого. Смисловий вимір ставлення ми розглядаємо, виходячи з визначення смислу через ставлення. Так, особистісний смисл часто розглядають як ставлення суб'єкта до світу (О. М. Леонтьєв [5]; В. Ф. Петренко [8], ін.). О.О.Прохоров визначає смисл як індивідуальне ставлення до поняття [9], а за В. В. Знаковим, смисл – це пізнавальне ставлення до змісту фрагменту дійсності, який підлягає розумінню [4, с.17, 25]. Емоційний вимір ставлення, ми розглядаємо згідно традиційному виділенню в його структурі мотиваційно-емоційного

компоненту, який включає позитивне, негативне, суперечливе та байдуже ставлення [1].

Спираючись на думку О. О. Бодальова про те, що ставлення суб'єктів спілкування один до одного завжди впливають на їхню взаємодію [1], вважаємо, що на взаємодію викладачів та студентів впливають їхні ставлення один до одного. Це наше припущення не суперечить існуючим дослідженням іміджу викладача та сприймання його студентами. Наприклад, Н.Л.Шликова зазначає, що авторитет та ефективність праці викладача залежить від того, як його сприймають студенти, колеги та керівництво. Автор вважає, що існує певна залежність поведінки викладача й студентів від образів міжособистісного сприйняття [10]. Т.О.Бусигіна досліджує імідж викладача як соціально-перцептивний феномен, який є значущим у формуванні характеру взаємодії студентів і викладача. Імідж викладача автор розглядає як передумову його авторитету серед студентів, складову його професійної компетентності, вважає важливою характеристикою його професійної діяльності. Т.О. Бусигіна звертає увагу на те, що уявлення студентів про особистісний компонент іміджу викладача вищого навчального закладу впливають як на ставлення до досліджуваного предмету, ВНЗу, так і на професійне самовизначення майбутнього фахівця в цілому. Автор також зазначає, що негативний імідж педагога може стати причиною нерозуміння його повідомлення, призвести до збою у процесі прийому інформації студентами, проте як позитивний імідж педагога сприяє взаєморозумінню, викликає симпатію та довіру [3].

Специфіка нашого дослідження полягає у здійсненні психосемантичного аналізу емоційних та смислових характеристик ставлень майбутніх психологів та соціальних працівників до викладачів, яких ми розглядаємо одним з важливих чинників актуалізації та розвитку образу майбутньої професії у студентів.

Мета статті. Представити основні результати психосемантичного аналізу ставлення до викладачів у майбутніх психологів та соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ставлення студентів до викладачів (емпіричну вибірку склали 483 студенти 1-5 курсів спеціальностей «психологія» та «соціальна робота») було невеличкою частиною комплексного дослідження особливостей та динаміки образу професії у студентів, яке проводилось на базі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м.Київ), Запорізького національного технічного університету, Запорізької філії Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» впродовж 2006-2010 років. Так як під час дослідницької роботи акцент на вивченні особливостей ставлення до викладачів не робився, то дослідження можна вважати побічним та завуальованим, що нам дало можливість проаналізувати саме неусвідомлені емоційні та смислові ставлення студентів до викладачів.

Емоційне ставлення студентів до викладачів досліджено за допомогою Кольорового тесту ставлень О.М.Еткінда [2, с.72-73]. Виявлено, що половина студентів (50,57%) ставиться до викладачів позитивно (з них 34,10% має стійке позитивне ставлення, а 16,47% - нестійке, тобто нейтрально-позитивне); 16,24% ставиться до викладачів нейтрально; 33,18% – негативно та суперечливо. За допомогою критерію Н Крускала-Уолліса [7] виявлено відмінності емоційного ставлення студентів до викладачів *за спеціальністю* (χ^2 (хі-квадрат [7, с.381]) = 4,617; df (число ступенів свободи) = 1; p (рівень статистичної значущості) = 0,032; серед студентів-соціальних працівників більше, чим серед студентів-психологів, тих, хто позитивно ставиться до викладачів, менше тих, хто має негативне та суперечливе ставлення); *за ВНЗ* (χ^2 = 19,349; df = 2; p =0,000; серед студентів київського ВНЗ, у порівнянні зі студентами запорізьких ВНЗ, менше тих, хто ставиться до викладачів позитивно, більше тих, хто має негативне до них ставлення. Можливо, це можна пояснити більшою вимогливістю київських студентів до викладачів).

Отже, емоційне ставлення до викладачів у студентів можна вважати помірно позитивним, залежним від фаху та ВНЗ.

Смислові характеристики ставлення студентів до викладачів досліджено шляхом аналізу смислового поля слова «викладачі» (за результатами КТС О.М.Еткінда), контент-аналізу відповідей студентів щодо джерел уявлень про майбутню професію та споріднених професій.

Викладачі мають бути важливим джерелом уявлень про майбутню професію для студентів під час здобуття ними фахової освіти. Але чи відносять викладачів до основних джерел уявлень про майбутню професію самі студенти? Так, при виконанні завдання назвати основні джерела уявлень про майбутню професію, майже половина студентів прямо (17,6% - називають викладачів, вчителів, педагогів) або побічно (32,2% - називають університет, лекції, конкретні навчальні дисципліни, конспекти лекцій тощо) вважає викладачів одним із джерел уявлень про майбутню професію. Інша половина учасників дослідження так не вважає. За допомогою критерію Н Крускала-Уолліса виявлено відмінності цього показника за курсами ($\chi^2 = 14,308$; $df = 4$; $p=0,006$) (рис.1).

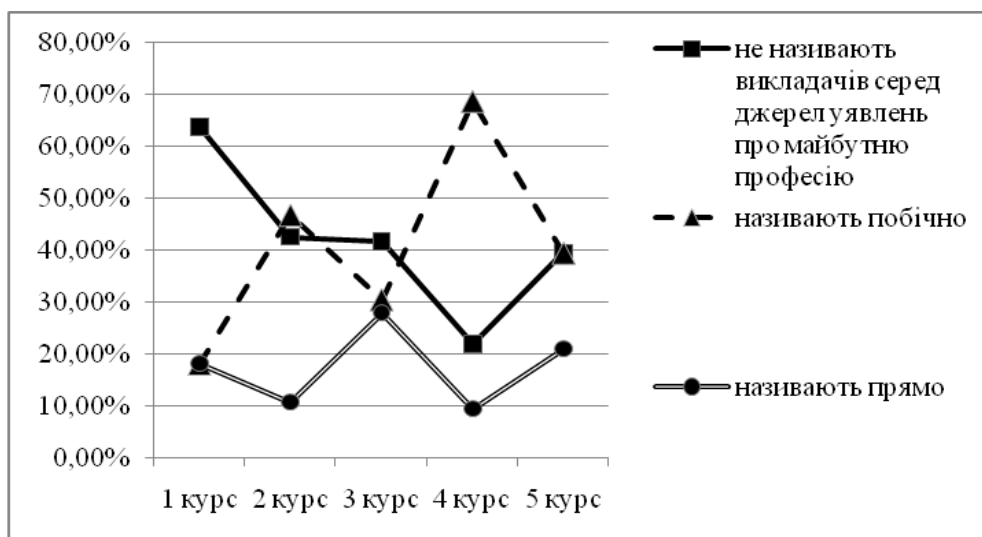

Рис.1. Динаміка називання викладачів серед джерел уявлень про майбутню професію студентами-психологами та студентами соціальними працівниками

Звертає увагу те, що на першому курсі студенти найчастіше не називають викладачів серед джерел уявлень про майбутню професію (63,75%), що є цілком природним, так як студенти першого курсу знаходяться на початковому етапі професіоналізації, а також тому, що першокурсники вивчають велику кількість загальноосвітніх дисциплін, викладачі яких фактично не є представниками їхніх майбутніх професій.

Крім того, за допомогою H критерію Крускала-Уолліса виявлено відмінності цього показника за ВНЗ ($XI = 8,740$; $df = 2$; $p=0,013$). Так, студенти приватного ВНЗ майже не називають викладачів серед джерел уявлень про майбутню професію (2%) у порівнянні зі студентами двох інших ВНЗ державної форми власності, які мають статус національного.

Отже, половина учасників нашого дослідження, особливо це стосується студентів першого курсу, не називають викладачів серед джерел уявлень про обрану ними професію, що, на нашу думку, свідчить про те, що викладачі для студентів-психологів та студентів-соціальних працівників (можливо, це стосується і студентів інших спеціальностей) не є беззаперечним джерелом уявлень про майбутню професію, а значить не сприймаються студентами як важливий суб'єкт їхньої професіоналізації.

На основі попередніх результатів ми можемо припустити, що більшість студентів не вважає викладачів представниками своїх майбутніх професій, не пов'язує з обраною професією. Для перевірки цього припущення проаналізовано смислове поле слова «викладачі», отримане у результаті обробки даних за КТС О.М.Еткінда.

Учасникам дослідження в індивідуальному порядку зачитували слова і пропонували вказати, з яким з восьми кольорів це слово асоціюється (використано стимульний матеріал восьмикольорового тесту Люшера). За кольоровими асоціаціями було сформовано смислові групи слів. До однієї смислової групи відносили слова, які досліджуваний позначив одним кольором. При інтерпретації ми виходили з того, що «істотне діагностичне значення мають перетинання асоціацій, при яких різні стимули

співвідносяться з тим самим кольором», що, на думку О.М. Еткінда «дозволяє зробити припущення про їхню ідентифікацію» [11, с. 318]. На основі аналізу смислової групи слова «викладачі» відтворено його смисловий простір: встановлено коефіцієнти смислового зв'язку слова «викладачі» з всіма іншими словами стимульного набору: *університет, група, психологія/соціальна робота, друзі, професія, минуле, сьогодні, майбутнє, гроші, професійна діяльність, професія «психолог»/ «соціальний працівник», професіонал, я сам, суспільство, служіння, робота, успіх, кар'єра, невдача, психологи/соціальні працівники, улюблена справа, допомога, життя, людина, професійне майбутнє, бажання, захоплення, сім'я, люди*. Коефіцієнт ступеню смислового зв'язку слів ми визначали за однією з формул, яка використовується при обробці даних асоціативного експерименту,

$$M_{wo}(W_i) = (n_i - 1) / N$$

де $M_{wo}(W_i)$ – міра входження ключового слова в семантичне поле слова W_i ;

n_i - загальна кількість реакцій, які співпали;

N – кількість досліджуваних [6, с. 63-64].

Виявлено, що для студентів-психологів найбільш близькими за смислом до слова «викладачі», у порівнянні з іншими пропонованими словами-стимулами, є слова: «психологи» ($M_{wo}=0,232$), «професія «психолога»» ($M_{wo}=0,211$), «професія» ($M_{wo}=0,185$), «гроші» ($M_{wo}=0,180$), «людина» ($M_{wo}=0,180$) та «група» ($M_{wo}=0,179$). Для студентів-соціальних працівників – це слова: «професійна діяльність» ($M_{wo}=0,219$), «професія «соціальний працівник»» ($M_{wo}=0,208$), «захоплення» ($M_{wo}=0,197$), «соціальні працівники» ($M_{wo}=0,186$) та «група» ($M_{wo}=0,179$).

Найменш близькими за смислом до слова «викладачі» для студентів-психологів виявлено такі слова: «невдача» ($M_{wo}=0,058$), «кар'єра» ($M_{wo}=0,082$), «улюблена справа» ($M_{wo}=0,094$), «служіння» ($M_{wo}=0,096$), «друзі» ($M_{wo}=0,097$) та «успіх» ($M_{wo}=0,097$). Для студентів-соціальних

працівників такими словами є: «улюблена справа» ($M_{wo}=0,032$), «невдача» ($M_{wo}=0,054$), «майбутнє» ($M_{wo}=0,065$) та «друзі» ($M_{wo}=0,087$).

Не зважаючи на те, що серед найбільш близьких за змістом до слова «викладачі» у студентів-психологів і у студентів-соціальних працівників виявлено слова: «психологи/соціальні працівники» та «професія «психолог»/професія «соціальний працівник»», наше припущення про те, що більшість студентів не вважає викладачів представниками своїх майбутніх професій, не пов'язує їх з обраною професією, підтвердилося. Так, для переважної більшості студентів, за результатами аналізу смислових груп слів, викладачі не пов'язані з психологами/соціальними працівниками (77,5%) та професіями психолога і соціального працівника (78,7%).

Це припущення частково підтверджують результати іншого завдання, яке пропонувалося учасникам дослідження, – назвати споріднені професії до своїх майбутніх професій. Так, 48,3% студентів зазначають серед споріднених професій педагогів, вчителів, іноді вихователів, соціальних педагогів, і лише 4,5% студентів називає саме викладачів. З одного боку, це дає нам привід вважати, що майже половина студентів все ж таки побічно пов'язує викладачів зі своїми майбутніми професіями. З іншого боку, враховуючи тільки випадки прямого називання викладачів серед споріднених професій, отримуємо ще одне підтвердження нашого припущення про те, що студенти не пов'язують викладачів зі своїми майбутніми професіями.

Крім того, враховуючи значущі результати за критерієм Н Крускала-Уолліса, за допомогою аналізу таблиць перехресних даних виявлено, що серед студентів, які мають стійке позитивне ставлення до викладачів, більше тих, у кого до смислового поля слова «викладачі» входять слова: «улюблена справа» (78,4%), «психологи/соціальні працівники» (42,3%), «я сам» (69,8%); а також більше тих, хто має стійке позитивне ставлення до своєї майбутньої професії (44,6%). На основі останнього спостереження можна припустити, що при зростанні позитивного ставлення до викладачів у студентів зростає і позитивне ставлення до власної майбутньої професії.

Висновки. Результати проведеного емпіричного дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1. Емоційне ставлення до викладачів у студентів можна вважати помірно позитивним, залежним від фаху та ВНЗ.

2. Викладачі для студентів-психологів та студентів-соціальних працівників (можливо, це стосується і студентів інших спеціальностей) не є беззаперечним джерелом уявлень про майбутню професію, а значить не сприймаються багатьма студентами як важливий суб'єкт їхньої професіоналізації.

3. Переважна більшість студентів не ототожнює викладачів з психологами/соціальними працівниками, тобто не вважає викладачів представниками своїх професій; не пов'язує їх зі своїми майбутніми професіями.

4. Серед студентів, які мають стійке позитивне ставлення до викладачів, більше тих, у кого до смислового поля слова «викладачі» входять слова: «улюблена справа», «психологи/соціальні працівники», «я сам», а також більше тих, хто має стійке позитивне ставлення до своєї майбутньої професії. Можливо, що при зростанні позитивного ставлення до викладачів у студентів зросте і позитивне ставлення до власної майбутньої професії.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні: відмінностей ставлення студентів до викладачів загальноосвітніх та фахових дисциплін; образу викладача як одного з чинників успішної професіоналізації майбутніх фахівців; ідеального образу викладача у студентів різних спеціальностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалев А.А. О взаимосвязи общения и отношения / А.А.Бодалев // Вопросы психологии. – 1994. – № 1. – С.122-127.

2. Бородулькіна Т.О. Динаміка образу професії у майбутніх практичних психологів: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Бородулькіна Тетяна Олександрівна. – Київ, 2011. – 247 с.

3. Бусыгина Т.А. Индивидуальный имидж как социально-перцептивный компонент профессиональной компетентности преподавателя вуза: автореф. дис. на соиск.учен.степени канд.психол.наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Т.А.Бусыгина. – Самара, 2004. – 24 с.

4. Знаков В. В. Психология понимания: Проблемы и перспективы / Знаков В. В. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 448 с.

5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Леонтьев А. Н. – М.: Изд-во полит. литературы, 1975. – 304 с.

6. Маленов А.А., Маленова А.Ю. Психологический практикум «Мышление и речь»: Учебно-методическое пособие. - Омск: Изд-во ОмГУ, 2005. - 108 с.

7. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных / Наследов А. Д. – СПб.: Речь, 2008. – 392 с.

8. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / Петренко В. Ф. – 3-е изд. – М.: Эксмо, 2010. – 480 с.

9. Прохоров А. О. Смысловая регуляция психических состояний / Прохоров А. О. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 352 с.

10. Шлыкова Н. Л. Восприятие преподавателя студентами: автореф. дис. на соиск.учен.степени канд.психол.наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Н.Л.Шлыкова. – Иваново, 1998. – 18 с.

11. Эткинд А.М. Цветовой тест отношений // Общая психодиагностика / под ред. А.А. Бодалёва, В.В. Столина / Эткинд А.М. – М.: МГУ, 2001. – 440 с.

Бородулькіна Тетяна Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Запорізького національного технічного університету.